

Når skjermene inntar kirkerommet

Om bruk av digital presentasjonsteknikk i gudstjenester

Hans-Olav Hodøl

Førstelektor, Institutt for nordisk og mediefag

Universitetet i Agder, Kristiansand

hans-olav.hodol@uia.no

Abstract: This study aims to elucidate how modern presentation technology is being used by Norwegian Christian congregations. It is based on a survey answered by 715 church leaders, and the practice revealed is discussed particularly on basis of Eileen D. Crowley's framework for 'liturgical media art'. The findings show that presentation technology is used to a significant extent, but mainly as practical, visual support for communication. The article argues that there is a potential to use technology for esthetic purposes as well.¹

Keywords: Presentasjonsteknikk, gudstjeneste, teknologi og kirke, visuell formidling, kommunikasjon, estetikk.

Innledning

Iromanen *Chasing Francis* møter vi den desillusjonerte pastoren Chase Falson som for første gang kommer inn i en middelalderkirke og opplever et vell av sanseintrykk som han aldri tidligere har kjent på. Når han etterpå forteller om sin opplevelse til en fransiskanermunk, beskriver han det hele som å gå inn i en annen verden. Munken besvarer dette med å si:

Precisely. Medievals build huge ornate churches so that people walking into them would feel like they'd left one world and entered another reality – the kingdom of God. Think of what happened to your senses when you came in those doors. Stainedglass windows, frescoes and paintings, dimmed lights, flickering candles, the smell of incense, vaults and arches pulling your spirit upward, angels soaring on the ceilings. God snuck up on you through the architecture.²

Kristendom kan ses på som en ordets religion, men helt fra kirkens tidlige tider har symboler og visuelle fremstillinger også hatt en sentral plass. Som dette utdraget fra skjønnlitteraturen viser til så har evangeliefortellinger opp gjennom historien blitt visualisert i altertavler, ornamenter, malerier og andre former for kirkekunst. Faktisk er kirker og katedraler blant de mest utsmykkede bygningene i verden, noe som forteller oss at kirkens ledere tidlig var klar over verdien av visuell kommunikasjon.

Også i det tjuenførste århundre så følger mange kirker opp dette med å vektlegge visuell formidling, men nå er det digital teknologi som i stor grad erstatter malerplensene og glasskunsten. At kirkerommet og gudstjenestene stadig blir mer preget av teknologi og mediale uttrykk er en trend som fortjener oppmerksomhet også fra forskningsmiljøene, men siden det ligger i et skjæringsfelt mellom medievitenenskapen, didaktikken, kunstfaget, og teo-

logisk praksis, risikerer det å falle mellom flere stoler. Mange menigheter bruker i dag presentasjonsprogramvare og prosjektor eller LED-skjermer under sine gudstjenester, og noen følger opp med lyd- og videoproduksjonsutstyr for storskjermproduksjon og/eller publisering på nettsider eller i sosiale medier, og det er enkelt å følge Trevor Williams refleksjoner når han påpeker at teknologibruken fører til endringer både når det gjelder selve gudstjenestenes form så vel som utformingen av kirkerom som nå må tilpasses det faktum at skjermer, kameraer, lyd- og lysutstyr vil kreve en sentral plassering³. Det er ikke vanskelig å se at dette kan skape konflikter, noe bl.a. magasinet STREK har satt fokus på i artikkelen «Kampen om alterveggen»⁴, og avisen Vårt Land har dekket gjennom oppslaget «Bør gå i ett med veggen»⁵ der det poengteres at man må balansere ønsket om teknisk utrustning med behovet for å ivareta det estetiske uttrykket som ellers finnes i kirkerommet.

Internasjonalt er store forsamlinger som Hillsong, Australia, og Willow Creek Community Church i USA eksempler på miljøer som har vært tidlig ute og ledet denne utviklingen, men det blir mer og mer vanlig med teknologi i kirkerommene også i Norge. Praksisen finnes i større eller mindre grad i alle kirkesamfunn og tradisjoner, men som eksempel kan nevnes pinsemenigheten Filadelfia i Kristiansand som i 2016 åpnet et nytt flerbruksbygg. Bygget fungerer både som menighetslokale og som kongressenter, og er utstyrt med en 72 kvadratmeter stor LED-skjerm som bakvegg for hele sceneområdet, i tillegg til at det har produksjonsutstyr på kringkastingsnivå for lyd, lys og bilde.

Teknologibransjen har også oppdaget

markedet som ligger innenfor den kirkelige sektor. Det annonsørfinansierte fagbladet *Worship Facilities* skriver «From announcements to sermons — from concerts to community events, digital signage is giving houses of worship new ways to connect to their congregations.»⁶

Programvareleverandører har utviklet løsninger spesielt tilrettelagt for gudstjenestemarkedet. Som eksempel kan nevnes presentasjonsprogramvaren *EasyWorship* som i tillegg til å være et fremvisningsverktøy også er en database der sangtekster og bibeltekster kan lagres, og der det i etterkant kan hentes ut lister til bruk for rapportering til rettighetshavere for det materialet som er benyttet. Andre eksempler er *ProPresenter*, *Proclaim*, *Worship Extreme*, *Faithlife Proclaim*, og det norskutviklede *LabOra Gudstjeneste* som alle på forskjellig vis gir støtte til planlegging og gjennomføring av gudstjenesten som en type produksjon eller et 'event'.

Dagens kirker og menigheter har følgelig god tilgang på avansert teknologi, men spørsmålet er hva skjer med gudstjenesten hvis den blir betraktet som en produksjon eller et 'event', og hva skjer med budskapet som formidles når det blir gjenstand for mediering? Til hva trekkes oppmerksomheten? Oppsiden ved å ta teknologien i bruk er at det gir en hjelp til å engasjere og informere, men spørsmålet som må stilles, er om ikke også denne gevinsten har sin pris. Klassiske medieteoritikere som Marshall McLuhan⁷ og Neil Postman⁸ var tidlig ute med å poengtere at ny teknologi – i tillegg til å gjøre de forbedringer den er utviklet for å gjøre – også påvirker måten folk oppfatter virkeligheten på. I en kirkelig sammenheng betyr det da at gudstjenesteopplevelsen påvirkes av teknologibruken i kirkerommet.

Problemstilling og forskningsspørsmål

Når jeg beveger meg inn i dette landskapet er det en rekke aktuelle perspektiver å anlegge. For eksempel går det an å ta utgangspunkt i presentasjonsteknikken som didaktisk hjelpemiddel. En helt annen tilnærming ville være å studere betydningen av visuell estetikk i et kirkerom. En mer tverrfaglig innfallsvinkel kan være å se på hvordan visuelle og mediale uttrykksformer kan samvirke med hva en gudstjeneste er ment å være, og det er problemstillingen som er valgt for denne studien. Et vesentlig punkt i denne forbindelse er å reflektere rundt hvilken rolle de visuelle mediene skal spille når det gjelder det funksjonelle så vel som det estetiske.

Fire sentrale spørsmål peker seg ut for min utforskning av temaet. Det første er, hva respondentene ser på som hensikten med en gudstjeneste? Dette spørsmålet kan igjen diskuteres ut fra mange ståsteder, ikke minst rent teologisk, men når jeg stiller spørsmålet her så er det for å finne en hensiktsmessig plattform for å gå videre til mine neste spørsmål som rommer de egentlige forskningsspørsmålene for studien. Det jeg primært ønsker å kaste lys over er:

- Hvordan brukes presentasjonsteknikk i norske kirker og menigheter?
- På hvilken måte kan presentasjonsteknikk bidra til å oppnå den ønskede hensikten?
- I hvilke situasjoner eller på hvilke områder kan bruk av presentasjonsteknikk i en gudstjeneste oppleves som en distraksjon eller et hinder for å nå gudstjenestens hensikt?

I tilknytning til det siste spørsmålet kan det også være nyttig å ha i mente at en rekke menigheter i dag – særlig internasjonalt, men også i stigende grad i Norge

– produserer video for storskjermproduksjon, tilbyr strømming av lyd eller video til nettsider eller Facebook-sider, samt tilbyr opptak fra gudstjenester for ettertiden. Det er ikke utenkelig at en slik flerbruk av det mediematerialet som produseres i seg selv inviterer til kompromisser som kan påvirke gudstjenesteopplevelsen for de tilstedeværende.

Når jeg bruker betegnelsen presentasjonsteknikk i denne artikkelen er det med henblikk på digitale løsninger som projektorer og skjermer, og inkluderer ikke eldre teknologi som overhead, lysbilder eller tradisjonell filmfremvisning, selv om det i en annen kontekst godt kunne vært innbefattet i begrepet.

Teoretisk bakteppe for studien

Historiske kirkebygninger forteller oss at det ikke er noe nytt at gudstjenesterommet er dekorert med visuelle elementer som formidler innhold. Etter hvert som teknologiske hjelpemidler ble tilgjengelig så ble også disse tatt i bruk i kirkelige sammenhenger. Som eksempler kan nevnes bruken av flanellografer på familiegudstjenester, og hjemvendte misjonærer som viste lysbilder og smalfilm-opptak fra misjonsmarken. Men omfanget når det gjelder bruk av medieteknologi i gudstjenestesammenheng skjøt for alvor fart på 1990-tallet når prisen på projektorer kom ned på et nivå mange kunne akseptere, samt at tilgangen på datautstyr og funksjonelle programvareløsninger ble bedre og til dels allemannseie. Fenomenet med digital presentasjonsteknologi i en kirkelig kontekst har likevel ikke vært viet mye oppmerksomhet fra vitenskapelige miljøer, og i særdeleshet ikke i Norge. Quentin Schultze sin bok *High-tech worship*⁹ så vel som Eileen D. Crowley's *Liturgical Art for a Media Culture*¹⁰ og Michael G. Bausch sin *Silver Screen, Sacred Story:*

*Using Multimedia in Worship*¹¹ diskuterer alle vesentlige aspekter ved temaet, men utfra en ganske annen kontekst enn det som preger norsk kirkeliv. I tillegg er det skrevet artikler og masteroppgaver som er relevante for diskusjonen, f.eks. av Steven Koster¹², Trevor C. Williams¹² og Lars Lauvvik Ørland¹⁴. Det må også nevnes at i tillegg til det som er skrevet spesifikt om mediebruk i gudstjenester så er det flere forskere som har skrevet om endringene i gudstjenesteformer de siste to-tre tiårene, og det er rimelig å se en sammenheng mellom et mer moderne gudstjenestetuttrykk når det gjelder musikk, lyd og lys, og en økt interesse for å ta i bruk nye muligheter innen presentasjonsteknikk for visuell kommunikasjon. Her kan det være naturlig å trekke koblinger til fremveksten av megakirker i USA og internasjonalt, som også har vært gjenstand for betydelig forskningsinteresse.

Mediefaglig forankring

Som nevnt innledningsvis så kan presentasjonsteknikk i en gudstjeneste ses på fra ulike synsvinkler. Jeg tar ikke mål av meg å gi en uttømmende oversikt her, men vil kort redegjøre for noen perspektiver jeg mener det er viktig å være klar over før vi går inn i selve studien, og jeg starter med hva medievitenskapen kan bringe inn av relevante momenter. Medieforskere som Stig Hjarvard har jobbet mye med temaet mediering (at noe blir uttrykt eller fortalt gjennom medier i stedet for direkte mellom mennesker) og medialisering (de mer langtrekkende konsekvensene av mediernes posisjon og mediebruk i samfunnet). Hjarvard videreutvikler også Joshua Meyrowitz sine refleksjoner om mediene som kanal, språk og omgivelser¹⁵, noe som også kan være relevant for den mediepraksisen som er under lupen i denne artikkelen. Mediene som kanal viser til at

budskapet formidles gjennom et medium og følgelig må kodes og avkodes på sin vei fra sender til mottaker. Mediene som språk viser til de konvensjoner og regler som utvikles gjennom praksisen og som samlet sett kan ses på som en grammatikk for hvordan formidlingen skal finne sted, mens mediene som omgivelser peker på hvordan den ytre tilretteleggingen og infrastrukturen gjør noe med hele kommunikasjonssituasjonen¹⁶. Hjarvard mener at mediernes egne tekniske og estetiske egenskaper, eller affordanser, muliggjør og begrenser aktørenes handlinger, og følgelig over tid påvirker hendelsene selv gjennom det han kaller for medialisering.¹⁷

En kommunikasjonsprosess som finner sted når mennesker er samlet i et rom preges av rommet det foregår i, møbleringen, arkitekturen, kleskoden foruten ordene som sies, kroppsspråk, tonefall og mye annet. Multimodalitetsteoretikere jobber med å forstå hvordan disse ulike delene skaper mening, både hver for seg og sammen. Et vesentlig punkt i en multimodal analyse blir da å finne ut hva som er mest fremtredende, noe som betegnes med begrepet *salient*¹⁸. F.eks. når noe på en scene er opplyst, vil det som befinner seg der stikke seg mer frem enn det som befinner seg i halvmørket. Når noe blir fremtredende, kan man forvente at dette er noe som de fleste vil legge merke til. Gunnfrid Ljones Øierud har gjort en multimodal analyse av en tekstlesningssekvens ved en gudstjeneste, og argumenterer for at meningsskapingen ligger minst like mye i rommet, fremførelsen og konteksten, som i selve ordene som fremsies¹⁹.

Kirkebygg, kunst og visualitet

William Dyrness har studert forholdet til visualitet og kunst innen ortodokse, katolske og protestantiske miljøer i Cali-

fornia, og som ventet finner han den sterkeste betoningen av visuelle elementer i en ortodoks kontekst, samt i eldre katolske kirker. Men, i konklusjonen skriver han at:

While Protestants do not feel any necessity of including visual markers in worship, they are open to making use of the arts – in a wide variety of forms – to ‘spark’ a fresh experience with God.²⁰

Skepsisen mot bruk av visuelle virkemidler i protestantiske miljøer har røtter tilbake til det jødiske bildeforbudet, men ble under reformasjonstiden særlig aktualisert av miljøene rundt reformatorene Huldrych Zwingli og Jean Calvin. De mente at det var gjennom forkynnelsen av Guds Ord at Guds nærvær kunne formidles, og at andre former for kommunikasjon ikke var egnet til å formidle Guds nåde²¹. Selv om skandinavisk kirkeliv ble mer preget av Luther enn Calvin og Zwingli i tiden etter reformasjonen, så har likevel denne reserverte holdningen til utsmykninger og visuelle fremstillinger av det kristne budskapet fått prege store deler av lavkirkeligheten både innen bedehusbevegelsen så vel som de frikirkelige menighetene. Joel Halldorf har studert 1800-tallets frikirkelige møtesaler i Sverige og beskriver disse som kalde og uten bilder eller andre symboler. Muligens kunne det være et kors der, men noen steder var i stedet navnet Jesus skrevet ut med bokstaver²². Halldorf mener denne tiltroen til teksten og det talte ord må forstås i lys av den gryende moderniteten og opplysningstidens rasjonalisme, og at reformasjonen innebar et generelt skifte fra bilder til tekst.

Hans Hodne, som har undersøkt estetikken i et utvalg bedehus og frikirkelige kirkebygg i Norge, mener å finne en holdningsendring på dette området i vår tid. Nye former for visuelle estetiske uttrykk

trer frem fordi prosjektører og lerret fortrenger de bilder eller symboler som tidligere var å finne på veggen fremst i lokalet²³. Disse endringene skjer ofte i forbindelse med at et nytt bygg erstatter et gammelt, eller at lokalet renoveres. Hodne poengterer dog at bilder eller symboler likevel ofte bevares ved at de flyttes til kjellerstuer eller andre rom og således får en funksjon i forhold til å ivareta historien, tradisjonen og identiteten²⁴. På den måten synliggjøres at selv med et funksjonalistisk syn på det estetiske, kan man finne variasjoner i begrunnelsene for estetikken.

Helje Kringlebotn Sødal har gjort en studie der hun undersøker estetikken i forsamlingslokaler knyttet til pinsebevegelsen. Hun finner at selv om pinsebevegelsen har et pragmatisk forhold til hvordan kirkebyggene skal se ut, så synes det likevel å være en underliggende «husteologi» som gir noen retningslinjer. Holdninger som at bygninger først og fremst ses på som et verktøy for en misjonerende hensikt er et eksempel på en pragmatisk tilnærming til det estetiske. At en del norske pinsemenigheter går under navnet ‘Tabernaklet’ er også et eksempel på referansen til et bibelsk fundert ideal om det enkle, det praktiske og det foreløpige, noe som passer godt til bevegelsens eskatologi og misjonsiver, skriver Sødal²⁵.

I essayet «Art and the Bible»²⁶ skriver Francis A. Schaeffer om hvordan både Tabernaklet og Templet i det gamle testamentet var utsmykket med kunstverk som ikke hadde annen funksjon enn å være vakre. Han viser bl.a. til hvordan Gud selv gav Moses beskjed om hvordan paktkisten skulle se ut til slutt (2. Mos. 25), men at det faktisk måtte noen kunstnere til for å gjøre jobben med å lage disse utsmykningene.

The cherubim on the ark didn't suddenly appear out of the sky. Somebody had to get his hands dirty, somebody had to work out the technical problems. The very thing that a modern artist wrestles with, these artists had to wrestle with.²⁷

Schaeffer argumenterer for at det ikke finnes bibelsk grunnlag for å avvise bilder eller estetikk i sin alminnelighet, men at bildeforbudet kun var ment som et forbud mot avgudsbilder.²⁸

Som det lille utdraget fra romanen jeg refererte til innledningsvis gir et innblikk i, så ble det lagt mye energi inn i å utforme kirkebygningene som ble bygget i middelalderen, og religionssosiologene Brenne-mann og Miller skriver at de praktfulle katedralene sier noe om kristendommens hegemoni i Europa på den tiden, men byggestilen kommuniserer også – både da og nå – noe om Guds storhet og prakt, og minner de som kommer inn i bygningene om at menneskene er små i forhold.²⁹

Tanken om at arkitekturen og utsmykningen av kirkerommet er av vesentlig betydning er også fremtredende i vår tid. Da United Methodist Church of the Resurrection (COR) i Leawood, Kansas, planla lokalitetene som ble tatt i bruk i 2017, ble det tidlig lagt inn som et premiss at bygget i seg selv skulle kommunisere at det som foregår der er en del av noe som er mye større. En reportasje i magasinet Church Production forteller at mer enn bare å bygge et bygg som har nok stoler til den voksende forsamlingen, så ønsket lederskapet å bygge et hellig sted som

would share the Gospel through architecture and would feature an incredible stained glass window communicating the entire history of the Christian faith. Their dream was to create an environment where people around the world could

come and experience God for generations to come.³⁰

Tanken om at bygningen i seg selv kan vekke interessen for det guddommelige hos de som blir eksponert for det, stemmer over ens med funnene i en studie gjennomført av analysebyrået ComRes på oppdrag fra den britiske tverrkirkelige bevegelsen Hope Revolution Partnership. Denne viser at når unge kristne mellom 11 og 18 år blir bedt om å peke på avgjørende faktorer for hvorfor de har valgt å bli kristne, så oppgir 13 prosent at et besøk i et kirkebygg, utenom gudstjenestetid, er blant de tre viktigste grunnene. Det er faktisk like mange som de som oppgir deltakelse i en kristen ungdomsklubb.^{31 32}

Sanselig religion

Gudstjenestelig formativ praksis er på vei inn i miljøer som tradisjonelt ikke har vært særlig opptatt av dette. I Skandinavia har den svenske pinsepredikanten Peter Halldorf vært en sterk eksponent for å ta opp igjen arven fra de gamle kirkene når det gjelder ritualer, tidebønner og liturgisk praksis. Et annet eksempel er menigheten United i Malmø som har gått fra å være en «trendy» pinsemenighet på begynnelsen av 2000-tallet, til i 2018 å bli en del av den Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen – som er en misjonsbevegelse innenfor Svenska kyrkan – og der grunnleggeren Magnus Persson er blitt ordinert prest etter en høytidelig seremoni i Lund domkirke. Internasjonalt kan også nevnes at Willow Creek Community Church, som særlig er kjent for sitt markedsorienterte fokus på å nå kirkefremmede gjennom å holde gudstjenester der søker-vennlighet er et viktig premiss, i senere år har endret profil og utvidet repertoaret til å inkludere samlinger under navnet «The Practice» der det fokuseres på liturgiske innslag og

kontemplative bønner, samt nattverd.

Alt dette er eksempler på at det også i tradisjonelt lavkirkelige sammenhenger er blitt en større bevissthet rundt betydningen av det sanselige, det rituelle og kirkens røtter, så vel som det Olav Skjevesland omtaler som en metthet på ord og en lengsel etter å bare *være*³³.

Stephen Proctor argumenterer for at kirken gjør en feil når den skiller mellom ord og bilder, og mellom sannhet og skjønnhet³⁴. Skjønnhet er blitt redusert til bare å handle om estetikk, men kan være så mye mer. Visuell kunst har kraft og potensial i seg til å være et redskap for forandring og Guds-åpenbaring, mener Proctor. Og dette med verdien av det estetiske opptar også den presbyterianske pastoren Joel Pelsue:

It ought not to surprise us that God starts and ends the Bible with Beauty. He begins with a beautiful garden, ends with a beautiful city, and in the middle of the wisdom literature we find these peculiar words, "He {God} makes all things beautiful". This seems a bit odd to our 21st century minds. Shouldn't the verse say He makes all things to work properly, or efficiently, or effectively? No. He makes ALL things beautiful.³⁵

Teknologi og gudstjenestelig praksis

Det lutherske kirkesamfunnet ELCA diskuterer medieteknologi i ett av sine veiledningsdokumenter for gudstjenestep praksis, og skriver at det er bra og ønskelig så lenge det bidrar til å «enhance rather than replace essential congregational action»³⁶. De skriver videre at teknisk utstyr som gir god lyd og lys, og skjermer som sikrer god sikt, er bra så lenge det ikke samtidig hindrer de liturgiske handlingene, forstyrrer sakramentsforvaltningen eller negativt påvirker utformingen av

kirkerommet. For å lykkes med denne balansegangen understrekes behovet for spesialkompetanse og opplæring av medarbeidere.

Ved siden av å styrke kommunikasjonen kan teknologi også brukes til å inkludere mennesker som av helsemessige eller andre årsaker ikke får vært en del av gudstjenestefellesskapet slik de hadde ønsket. Noen kirker arrangerer videooverføring til sykehjem innenfor sitt nedslagsfelt³⁷, men videomediet kan også brukes på andre måter. Pastor Kil Jae Park i Teaneck's United Methodist Church forteller at når han er på hjemmebesøk hos menighetsmedlemmer hender det han gjør opptak av f.eks. skriftlesning eller at den han besøker får si en liten hilsen, og at dette videoklippet i neste omgang kan vises på en gudstjeneste, eller sendes ut som en elektronisk melding til menigheten³⁸.

Dette med teknologien og de visuelle mediens potensial i gudstjenestesammenhengen er noe som har opptatt Eileen D. Crowley. Hennes forskning har ledet frem til et rammeverk for vurdering av nettopp dette, som består av fire innfallsvinkler³⁹:

1. Den lokale gudstjenestekonteksten
2. Mediebrukens funksjon i gudstjenesten
3. Estetiske hensyn
4. Juridiske og etiske hensyn

Med kontekst tenker hun på forhold som gudstjenestens formål og formgivning. Spørsmål som hvem som er målgruppen for gudstjenesten, i hvilken grad de tilstedeværende skal delta i rituelle handlinger, og hvordan gudstjenestelokalet er utformet vil være sentrale for å beskrive denne konteksten og kan være av betydning for om og hvordan man ønsker å ta i bruk teknologiske løsninger.

Når det gjelder mediebrukens funksjon er Crowley særlig opptatt av å skille mellom det kommunikative og det estetiske. Sentrale spørsmål blir da om målet er å styrke kommunikasjonen gjennom å formidle informasjon, legge til rette for mer aktiv deltakelse gjennom f.eks. ved å vise sangtekster, samt berike det som omtales muntlig i preken eller i andre deler av gudstjenesten; eller om mediebruken er ment å fungere som kunst ved dels å bidra til å skape et vakkert rom, og dels åpne opp tankebanene for tilhørerne slik at de føres inn i et annet type univers jfr. det som fransiskaner-munken forklarer i den skildringen som innledet denne artikkelen.

Estetiske hensyn omfatter både hensynet til gudstjenestens innhold og liturgiske oppbygning, så vel som det artistiske. En gudstjeneste er noe annet enn en næringslivskonferanse, et politisk møte eller et idrettsarrangement, og estetikken må derfor være tilpasset den situasjonen den presenteres i. Samtidig må den holde god nok kvalitet til at den ikke blir et distraksjonselement. Utformingen av bilder og grafikk må være i kontakt med gjeldende konvensjoner for medie-estetikk, for å unngå at oppmerksomheten trekkes mot medieproduktet i seg selv i stedet for det innholdet som forsøkes formidlet, mener Crowley.

Det fjerde punktet i Crowleys rammeverk omhandler juridiske og etiske hensyn. Det juridiske handler om forhold som åndsverkslov og lisenser til bruk av programvare, lyd og bilder. Vurderingen av det etiske aspektet ved mediebruk i gudstjenester, kan gjøres langt mer omfattende, ifølge Crowley. Momenter som kan være relevante å vurdere er hva som skal vises eller ikke vises på skjermen. Er det en rimelig spredning i mennesker som avbildes når det gjelder forhold som

kjønn, alder, etnisk opprinnelse osv? Hvilke personvern hensyn bør tas i forbindelse med avbildning av mennesker som er til stede i gudstjenesten og eventuelt deltar i nattverd eller rituelle handlinger? En helt annen kategori spørsmål som også handler om etikk, er knyttet til ressursforvaltning. Medieteknisk utstyr kan være kostbart, og det kan vise seg krevende å finne kompetente mennesker i forsamlingen som kan anvende dette utstyret på en formålstjenlig måte. For kirkens lederskap bør det da gjøres en vurdering av om dette er riktig forvaltning av tilgjengelige ressurser, eller om tid og finansielle ressurser heller bør brukes på andre formål. Også Quentin Schultze omtaler dette forvalteransvaret når han i sin bok *High-tech worship* skriver: «The safest way to address technology-related costs is to practice reasonable moderation within the context of excellence – not perfection.»⁴⁰

Crowleys rammeverk for mediebruk i gudstjenestesammenheng, kan tjene som et verktøy for kirkeledere for å vurdere hvilke hensyn som må tas og hvilke konsekvenser – ønskede så vel som uønskede – det vil ha for det gudstjenestelige livet om visuelle medier tas i bruk.

Metode

For å belyse problemstillingen i denne artikkelen har jeg kontaktet ledere for et betydelig antall kristne forsamlinger i Norge, både innenfor og utenfor Den norske kirke, og både selvstendige menigheter, så vel som menighetslignende forsamlinger og fellesskap innenfor det som omtales som bedehusmiljøet. Kontakten har vært i form av et spørreskjema og en henstilling til å svare skriftlig med egne ord på enkelte spørsmål.

Spørsmålene ble sendt ut på e-post til 1.756 unike e-postadresser, hvorav 44

viste seg å være ugyldige og 93 meldte tilbake at de ikke ønsket å besvare spørsmålene. Av de resterende 1.619 som hadde mottatt henvendelsen, fikk jeg svar fra 714 personer. Disse fordelte seg på 376 svar fra kirkeledere innenfor Den Norske Kirke, og 338 som representerte menigheter og forsamlinger innenfor det som kan omtales som frikirkeligheten og bedehusbevegelsen. Respondentene fordeler seg rimelig godt utover kirkelandskapet, men jeg vil likevel i denne sammenhengen ikke vurdere ulike kirkesamfunn opp imot hverandre. Respondentene har stått fritt til å svare på de spørsmålene de har fått tilsendt, og jeg har derfor ikke mottatt svar fra alle på alle spørsmål.

Med forholdsvis åpne spørsmål, er studien lite egnet til å tallfeste utbredelsen av spesielle praksiser eller holdninger, men datamaterialet gir et nyttig bidrag til å reflektere rundt de spørsmål som artikkelen tar opp. Rent praktisk vil det være mange grunner til at ulike forsamlinger velger de løsninger de gjør, det være seg tilgang på økonomi, kompetanse eller de muligheter som finnes for å gjøre tilpasninger i det fysiske kirkelokalet blant mange andre årsaker. Derfor vil en dokumentasjon av utbredelse i seg selv ikke nødvendigvis si så mye om hvordan kirkeledere tenker om presentasjonsteknologiens styrker og svakheter.

I tillegg til å presentere de svarene som jeg har mottatt, vil jeg drøfte funnene opp imot tidligere forskning og relevant teori, og da i særdeleshet Eileen D. Crowleys rammeverk for det hun kaller «liturgical media art».

Hva sier så kirkelederne?

Poenget med artikkelen er altså å kaste et lys over hvordan teknologiske og mediale uttrykksformer kan fungere i forhold til hva en gudstjeneste er ment å være, og jeg

starter da med å sammenfatte hvordan prester, pastorer og andre kirkeledere med egne ord skriver hva de vil si er den viktigste grunnen til å feire gudstjeneste. Det var 482 respondenter som besvarte dette spørsmålet.

Formålet med en gudstjeneste

Det første forskningsspørsmålet mitt går altså på å klargjøre hva respondentene mener en gudstjeneste er tenkt å være. Som nevnt tidligere er dette krevende, særlig fordi ulike kirker og kirkesamfunn har ulike holdninger knyttet til dette.

Her blir det viktig å presisere at en del kirkesamfunn har offisielle dokumenter som reflekterer rundt, og gir retning til hva en gudstjeneste skal være, f.eks. *Gudstjenesteboken 2020* for Den norske kirke, og det finnes betydelig med relevant forskningslitteratur innenfor liturgifeltet, bl.a. Marit Rong sin doktoravhandling om det liturgiske møte⁴¹ og den svenske biskopen Martin Modéus sine bøker om gudstjenestens kjerneverdier, og menneskelig gudstjeneste⁴². I bedehusammenheng og frikirkelige kirkesamfunn er ikke dette alltid like klart definert, men boken *Söndag: gudstjänst i en ny tid*⁴³ inneholder bidrag fra elleve pastorer og kirkeledere fra ulike frikirkelige samfunn i Sverige, og der reflekteres det over gudstjenestens formål og ulike elementer i deres sammenheng. I denne artikkelen er det imidlertid ikke kirkesamfunnenes offisielle holdning som er i fokus, men hva kirkelederne selv fremhever.

Respondentene ble bedt om å skrive noe om hvorfor man feirer gudstjeneste i deres sammenheng, og hvem gudstjenesten primært er myntet på. I forhold til det første spørsmålet er det verd å merke seg at hele 176 av svarene, altså mer enn hvert tredje svar, på en eller annen måte inneholder ordet fellesskap. Det må der-

for betraktes som en toneangivende verdi når gudstjenestens formål skal beskrives. Også begreper som tilbedelse og forkynnelse går igjen. En informant skriver:

I en sum: Tilbedelse av Gud i fellesskap. Men tilbedelse er et rikt begrep, som handler om forkynnelse, fellesskap, bønn og en bevisst "kalibrering" av livene våre i forhold til det å kunne se og gjenkjenne Guds tilstedeværelse i alle deler av livet, ikke minst utenfor gudstjenesten. Til en viss grad har gudstjenesten et "evangeliserende siktemål," slik at det også er et sted for dem som vil finne ut av hva den kristne tro handler om.

I tillegg til de teologiske og ideologiske begrunnelsene, er det også en rekke svar som peker på mer pragmatiske begrunnelser som at det er menighetens hovedsamlingspunkt og navet i den faste virksomheten, og at det er en arena der også det diakonale og sosiale aspektet er ivare tatt ved regelmessig kirkekaffe etter gudstjenestene.

I forhold til hvem gudstjenesten primært er myntet på, er det særlig tre hovedformål som løftes frem.

For det første kan man se på gudstjenesten som en arena der mennesker skal møte Gud, tjene Gud, og gi ære og takk til Gud. Dette er en praksis som har røtter tilbake i gammel jødisk tradisjon, og er et formål som særlig fremheves av liturgiske og høykirkelige miljøer. Et slikt fokus innebærer at Gud er subjektet for gudstjenesten og det vektlegges at de som er til stede på gudstjenesten er aktive deltakere gjennom bønner, lovprisning og forvaltning av sakramenter⁴⁴. I ortodokse og katolske kirker betraktes den lokale gudstjenesten – messen – som en anledning til å ta del i den himmelske gudstjenesten som hele tiden pågår.⁴⁵ En konsekvens av denne tenkningen er at det ikke

er av avgjørende betydning hvem eller hvor mange som kommer til kirken for å være med. Om ingen skulle komme, vil presten likevel gjennomføre messen som planlagt.

For det andre så er det vanlig å se på gudstjenesten som en arena for kunnskapsformidling og disippelgjøring av mennesker som tilhører den kristne kirke. Dette innebærer et didaktisk fokus der talen blir det mest sentrale elementet i gudstjenesten. Denne tanken er fremtredende i mange protestantiske kirker, og dersom den rendyrkes kan vi si at subjektet her er de som kommer for å høre Guds ord forkynt. I praksis vil også en slik gudstjeneste inneholde bønner, lovprisninger, og noen ganger dåp eller nattverd, slik at det vil fremstå som unyansert å hevde at gudstjenesten er til kun for de fremmøttes del, men det er likevel vanskelig å se for seg at en prest eller pastor innenfor denne tradisjonen, ville holde fast ved det som var planlagt dersom ingen møtte til samlingen.

For det tredje kan man se på gudstjenesten som en arena for å vinne nye mennesker for den kristne tro. Her er målgruppen primært mennesker som ikke er aktive i en kristen sammenheng. Innenfor denne kategorien samlinger kan vi plassere både de klassiske vekkelsemøtene som har preget store deler av bedehusbevegelsen og frikirkeligheten i Skandinavia, men også nyere forsamlinger som bruker begreper som «søker-vennlige», og «søkersensitive» for å beskrive sine gudstjenester. Her finner vi typisk forsamlinger som er inspirert av de amerikanske menighetene Willow Creek Community Church, Eagle Brook Church, eller Saddleback Community Church; eller en menighet som Kraftverket i Oslo (tilsluttet Den evangelisk lutherske frikirke) som presenterer seg selv som «et naturlig alternativ

for mennesker som ikke er vant til å gå i kirken.»⁴⁶ Fokuset for denne typen samlinger er på de «unådde» som måtte være til stede, og gudstjenesten vil følgelig preges av et didaktisk fokus så vel som at trivsel, folkelighet og kulturell relevans er viktige verdier.

Hvordan brukes presentasjonsteknikk i norske kirker og menigheter?

En informant skriver at bruken av presentasjonsteknikk varierer noe med hva slags samling kirken har, men at det i gudstjenestesammenheng hovedsakelig dreier seg om sangtekster og informasjon. Også andre informanter trekker frem fordelene ved at informasjon kan formidles «uten at alt må sies i en mikrofon».

Flere fremholder den praktiske konsekvensen av at forsamlingen ser opp i stedet for å se ned i en salmebok som en positiv faktor ved å ha sangtekster på en skjerm foran i kirkerommet. Andre fremholder det miljømessige ved at papirforbruket går ned når program og informasjon kan vises elektronisk i stedet for å trykkes opp og deles ut.

Noen respondenter viser også til at bruken av medieteknologi åpner opp for mer variasjon i formidlingsformene, og muligheter for å gi tilhørerne flere sanseninntrykk.

Mennesket har flere sanser enn øret, og jo flere sanser en kan kommunisere med, jo lettere er det å beholde oppmerksomheten. Dette betyr at både det visuelle inntrykket av selve rommet, av møteleder eller pastor og visuell media kan hjelpe til å få frem et poeng. Samtidig er det også klart at få inntrykk er nøytrale. Et gudstjenesterom som ser ut som et teater eller en kino vil kommunisere underholdning, og skape en forventning av det. Et møtelokale i bedehusstil, er ofte utformet for å sette fokus på

talerstolen, og dermed på selve talen som det primære. Et tradisjonelt kirkerom har både alter og talerstol sentralt, gjerne sammen med et bilde eller et kors og levende lys. Akustikken i rommet kan skape en egen stemning, enten en der det fort blir støy, eller en der det fort blir helt stille. Alt dette er viktig å tenke over, og det visuelle inntrykket bør formidle gudstjenestens vesen og viktighet.

Utsagn som dette vitner om et gjennomtenkt forhold til hva som formidles gjennom visuelle sanseninntrykk, noe flere av respondentene gir uttrykk for på ulikt vis.

Rent konkret er det visning av sangtekster og bibeltekster som trekkes frem av flest respondenter som praktisk anvendelse av skjermer i kirkerommet, men flere nevner også dette med å bruke illustrasjoner i form av bilder eller videoklipp i tilknytning til talen, så vel som det å slippe å bruke tid på å formidle kunngjøring-er eller praktiske informasjoner.

På hvilken måte kan presentasjonsteknikk bidra til å oppnå den ønskede hensikten?

Kirkelederne ble bedt om å ta stilling til påstanden «Et profesjonelt opplegg for lyd/lys/presentasjonsteknikk kan bidra til en bedre gudstjeneste» med svaralternativene «helt enig», «delvis enig», «delvis uenig», «helt uenig» og «vet ikke / ikke relevant». 493 respondenter har svart på dette spørsmålet, og 44 % uttrykker at de er helt enig i påstanden. I tillegg er 43 % delvis enig. I sum betyr dette at nesten ni av ti kirkeledere mener at et profesjonelt opplegg for lyd, lys og presentasjonsteknikk bidrar positivt til å skape en bedre gudstjeneste.

Noen av verktøyene som brukes (f.eks. Microsoft Powerpoint) er utviklet med tanke på det pedagogiske i en skole- eller

næringslivssetting, og mange av respondentene trekker nettopp frem mulighetene teknologien gir for en mer pedagogisk og didaktisk gjennomført gudstjeneste.

Det blir mer og mer viktig, særlig for yngre generasjoner, som kanskje i enda større grad har behov for å se, ikke bare høre. Kirkekunsten alene kan ikke ivareta dette behovet i enhver sammenheng. Men det visuelle kan være mer enn tekst eller film på skjerm. Det kan også være lyssetting, overraskende elementer i rommet og, ikke minst, en mørklagt kirke.

Hensynet til de som bare går i kirken av og til, løftes også frem av flere informanter. For eksempel er det en som skriver:

Det er spesielt viktig når det er gudstjenester der vi vet det vil komme mange som ikke kjenner liturgien og som ikke går i kirka ofte. For oss er dette dåpsgudstjenester, familiemesser og særlig når det er trosopplæring, spesielle gudstjenester som julaften, konfirmasjon, 17. mai etc. Med PowerPoint forminskes opplevelsen av de og vi i forhold til faste kirkegjengere og andre.

Det er også en informant som tar tak i det faktum at vi *feirer* gudstjeneste, og følger opp dette ved å skrive at når vi feirer noe så er det vanlig å pynte. God design og grafikk bør derfor ikke ses på som sminking, men heller som aktelse for gudstjenestens innhold og formål, samtidig som det er et uttrykk for kreativitet og skaperglede. Dette uttrykker at estetikken ved visuelle medier har sin egenverdi, utover det rent funksjonalistiske.

Svarene respondentene gir peker hovedsakelig i retning av at presentasjonsteknologien brukes for å effektivisere kommunikasjonsprosessen og øke deltagelsen i gudstjenesten. Respondentene gir uttrykk for at menighetens deltakelse i

sang og liturgi øker, og at teknologien dermed gir et positivt bidrag til å oppnå hensikten med gudstjenesten.

I hvilke situasjoner eller på hvilke områder kan bruk av presentasjonsteknikk i en gudstjeneste oppleves som en distraksjon?

På spørsmål om utfordringer ved bruken av presentasjonsteknologi er det en informant som skriver at til tross for de pedagogiske mulighetene som ligger der så er det en fare for at budskapet blir innsnevret ved at ting blir presentert for overtydelig. Det forhindrer at bilder skapes i hodet på tilhøreren. Vedkommende skriver videre:

Det kan være bra å følge tiden og bruke gode virkemidler, men det kan også være at menigheten er lei av overtydelige PowerPoints i andre sammenhenger, så da er det gode grunner til gudstjenesten skal være noe annet.

En annen informant tar dette med distraksjon et skritt videre ved å nevne at å lese i stedet for å lytte kan føre til en sløvhets hos tilhørerne, og at det er viktig i et åndelig liv å oppøve evnen til å lytte. Nok en informant som er opptatt av dette aspektet skriver at vedkommende er særlig skeptisk til at liturgien kommer opp på skjerm av frykt for at menigheten mister muligheten til å lære ting utenat slik at ordene kan komme fra hjertet.

En rekke informanter opplever et dilemma rundt bruken av presentasjonsteknikk i kirkerommet ved at man ser både positive og utfordrende sider ved praksisen. Én beskriver denne situasjonen på følgende måte:

Pedagogisk kan bilder/film fungere godt for å illustrere tema i gudstjenesten, særlig for barn og unge - men også for voksne. Samtidig er det noe med eldre kirkers særpreg

som blir borte ved skjermbruk. Fokus blir på skjermen ikke på altertavle, glassmaleri og utsmykning i rommet.

Dette med at det allerede er mye visuell kommunikasjon i en del kirkerom, er noe mange informanter er opptatt av, og at moderne teknologi – i en slik sammenheng – kan virke mer hemmende enn fremmede på totalopplevelsen. Det fremholdes at kirkerommet har sitt eget språk og estetikk, og at det derfor ikke er uten grunn at mange søker til gamle kirker i forbindelse med viktige begivenheter som dåp eller vielse.

Flere informanter mener at moderne teknologi bidrar til å sekularisere kirkerommet ved at tekniske hjelpemidler gjør kirken til en forelesningssal/kongresshall/ klasserom, og én bruker begrepet ”amerikanisert” når vedkommende skal beskrive effekten av visuelle medier i gudstjenesten. Det er også en informant som forteller at de har valgt å ikke bruke skjerm når noen leser eller formidler noe, men bare som en støtte for menigheten når den trenger det.

Noen informanter påpeker det historiske perspektivet ved at kirkerommet setter menigheten i en slags forbindelse med tidligere generasjoner, og at kirkerommet således blir et pusterom fra den moderne hverdagens mas fra skjermer og mobiltelefoner. Interessant nok så oppgir en av de respondentene som argumenterer på denne måten at de likevel har åpnet for at kollekt kan gis via VIPPS selv om informanten selv betrakter også dette som en form for distraksjon ved at oppmerksomheten blir dratt inn i telefonen og bort fra det som skjer i rommet og i fellesskapet.

En annen informant er opptatt av noe av det samme når vedkommende skriver:

I en tid der flimring av skjermer er over alt, er det godt med et rom,

der de viktigste bildene består, slik Gud var, er og blir den samme. Derfor ønsker vi å se, og hvile øynene på alteret med krusifikset, bibelen og tente alterlys, alterring, døpefont for at konsentrasjonen skal være på nådens midler, der Gud møter oss.

Flere informanter påpeker faren for distraksjon ved at oppmerksomheten trekkes bort fra det sentrale. Det fremholdes derfor hvor viktig det er at alt som vises på skjermen er korrekt og godt laget, uten skrivefeil, og at det må være samsvar mellom det som vises på skjermen og det som faktisk skjer. Til slutt i denne omgang kan nevnes en nokså kritisk informant som skriver at:

Store skjermer framme i kirken ”dreper” rommet, i tillegg til at fokus tas bort fra kirkerommets sentrum som er alteret. Liturgisk og estetisk bidrar store skjermer i et kirkerom til å punktere gudstjenestens helhet og flyt.

Svarene fra respondentene peker særlig i to retninger. For det første så påpekes faren for at skjermer i kirkerommet tar oppmerksomheten bort fra andre ting, og at dette kan skape en form for distanse mellom menigheten og det som faktisk skjer i gudstjenesten. Denne risikoen synes å være størst i de sammenhenger der gudstjenesten feires i rom som allerede er utsmykket med evangelieformidlen- de kunst. For det andre så argumenteres det for at skjermene gjør det vanskeligere for de tilstedeværende å oppleve gudstjenesten som noe annet enn nok en aktivitet i et hektisk liv. Det poengteres i denne forbindelsen at gudstjenesten står i en historisk tradisjon, og det er viktig at de tilstedeværende får anledning til å tre ut av hverdagens «kjas og mas» og inn i noe som kan oppleves som en annen virkelighet, når de kommer inn i kirken.

Diskusjon av funn i lys av teori

Microsoft Powerpoint og lignende verktøy er utviklet for bruk i sammenhenger der fokus ligger på det kommunikative og ikke opplevelsen. I en gudstjenestesammenheng fremholder informantene at formålet er mye bredere enn å formidle kunnskap fra noen til noen, men det handler også i stor grad om fellesskap og deltakelse, og det handler om å ta vare på en historisk tradisjon.

Mange informanter trekker frem den pedagogiske effekten ved å bruke visuelle medier og presentasjonsteknologi, noe det også går an å finne støtte for i både mediepåvirkningsteori så vel som teori om visuell kommunikasjon, pedagogikk og didaktikk.

Også utfra multimodalitetsteori kan man argumentere for styrkene ved å formidle budskapet gjennom flere modaliteter. Imidlertid er det da også en del forutsetninger for at de ulike modalitetene skal støtte opp under hverandre, og som Ørland bruker mye plass på i sin masteroppgave så vil det alltid være noe som dominerer kommunikasjonen (salient), og det er ikke opplagt hva dette til enhver tid vil være ⁴⁷.

Flere informanter tilkjennegir en bekymring for at omfattende teknologibruk kan dreie selve gudstjenesten mot noe som oppleves som en forestilling eller et show. Da er vi tilbake til spørsmålet om hva en gudstjeneste egentlig skal være, og hvem som er subjektet for de handlingene som foregår. Basert på informantenes svar beskrev jeg ovenfor tre hovedstrømninger på dette punktet, og for mange kirker er det rimelig å forvente at alle disse tillegges noe vekt selv om forholdet mellom dem vil være ulikt.

Dersom målgruppen primært er kirkefremmede og en viktig hensikt med gudstjenesten er å skape en trygg situa-

sjon for disse (søker-vennlighet), er det neppe noen stor ulempe om samlingen får et preg av å være en forestilling der de fremmøtte kan sette seg ned og overvære de handlinger som utspiller seg uten å selv måtte aktivt ta del i noe man ikke helt vet om man kan stå inne for. Derimot, hvis gudstjenesten ses på som en arena der prest, liturg og sangere skal lede menigheten inn i tilbedelse og guds nærvær, vil det være viktig å legge til rette for nettopp den deltakelsen, og forhindre en situasjon som oppleves som at det er fremme på scenen det viktige foregår, mens de som befinner seg i kirkebenkene betraktes som et publikum.

Den tredje hovedbegrunnelsen var en vektlegging på kunnskapsformidling (trosopplæring) fra prest eller pastor og til de fremmøtte i kirken. I en slik sammenheng vil fokuset ligge nært opp til foredrags- eller undervisningsformen som er kjent fra næringslivet og utdanningssektoren, og selv om samlingen skulle få et preg av å være en forestilling vil det ikke nødvendigvis gjøre det vanskeligere å oppnå hensikten med samlingen. I en slik situasjon er det også nærliggende å tenke at man kan ha nytte av den samme teknologien som skoler og næringsliv ser seg tjent med, og følgelig kan teknologiske løsninger for presentasjonsteknikk ha en naturlig plass.

Et didaktisk fokus ved gudstjenesten behøver imidlertid ikke føre til at gudstjenesten tar opp i seg praksisen fra en forelesningssal. I pedagogikken er det mye snakk om aktive læringsformer, og kanskje går det an å se på kirken mer som et treningssenter enn som et klasserom. I så fall vil det være helt andre former for teknologibruk som måtte vurderes, og trolig måtte også selve oppbygningen av gudstjenesten revideres et stykke på vei for å legge til rette for at læring skal skje

gjennom erfaringer og formativ praksis i stedet for verbal kunnskapsformidling. Aeron Niequist er en av de som argumenterer for et slikt fokus, etter å ha vært initiativtaker til utviklingen av det formative, praksisbaserte fellesskapet «The Practice» innenfor rammen av Willow Creek Community Church ^{48 49}.

Rammeverket som Eileen D. Crowley har utviklet tar utgangspunkt i at mediebruken må tilpasses den lokale konteksten, og det er derfor interessant å reflektere noe rundt gudstjenestekonteksten innenfor norsk kirkeliv. Denne studien gir et øyeblikksbilde når det gjelder holdninger og argumenter blant prester, pastorer og andre kirkeledere, men hvis det bildet som her tegnes ses i sammenheng med den studien Hans Hodne har gjennomført vedrørende forsamlingslokaler i lavkirkelige miljøer, så er det ikke urimelig å forvente en økt bruk av digitale verktøy for å skape de stemninger og uttrykk som er ønsket i kirkelokaler fremover. Datamaterialet som ligger til grunn for denne studien antyder at utviklingen har kommet lengst i nettopp denne delen av kirke-Norge, men at dette ikke nødvendigvis skyldes at holdningene er vesentlig annerledes i disse miljøene enn i mer tradisjonelle kirkelige miljøer. At bruken ikke er like omfattende i miljøer innenfor den norske kirke kan delvis forklares med at de fysiske omgivelsene ikke gir de samme mulighetene. Mange kirkebygninger er tilråskomne og til dels underlagt restriksjoner fra riksantikvaren, som gjør det mer komplisert å gjøre endringer i det visuelle uttrykket i kirkerommet, eller å installere plasskrevende teknologiske løsninger. En prest uttrykker denne situasjonen ganske så presist når vedkommende skriver:

Jeg har vært prest både i et moderne kirkerom, der vi ofte brukte

Powerpoint for å presentere liturgi og sangtekster, og i en middelalderkirke der dette ikke foreløpig er installert, og heller ikke virker like naturlig. Bruk av Powerpoint fremmer utvilsomt deltagelse fra mindre kirkevante gudstjenestedeltagere, men er lettere å få til på en god måte i et moderne kirkerom.

Denne holdningen kan betegnes som en sunn form for pragmatikk der teknologien verdsettes for det den kan bidra med, men likevel ikke blir styrende slik at andre hensyn settes til side. Det er tross alt den samlede totalopplevelsen som er viktig for at gudstjenesten skal tjene sin hensikt, og man kan også argumentere for at kirker som er utstyrt med altertavler eller andre former for visuell utsmykning er fullt på høyde med moderne funksjonalistiske bygg med gode digitale ressurser, når det kommer til det å utnytte potensialet for visuell kommunikasjon.

Når det gjelder Crowleys andre punkt som gjelder mediebrukens funksjon i gudstjenesten, så viser mine funn at bruken i stor grad synes å være konsentrert rundt det kommunikative og i mindre grad er rettet mot det kunstneriske. Et eksempel på denne praktiske tilnærmingen kan være respondenten som skriver at skjermene bidrar til en god flyt i gudstjenesten, og man slipper å forholde seg til løse ark. Dette er særlig viktig ved store gudstjenester som f.eks. konfirmasjon. Flere respondenter skriver om fordelene ved at menigheten ser fremover i stedet for ned i en bok, og at dette i seg selv bidrar til en fellesskapsopplevelse. Andre igjen peker på fleksibiliteten som følger av at sangutvalget ikke er begrenset til hva som finnes i en spesiell sangbok. At tilgangen på medieteknologi også kan brukes kunstnerisk for å bidra til å skape vakre omgivelser som inviterer til refleksjon og ettertanke, er ikke noe som frem-

heves av respondentene. Det betyr selvsagt ikke at slik bruk ikke forekommer, men det gir likevel en indikasjon om at norske menigheter har et utviklingspotensial på dette området. Noen nevner dog at de bruker visuelle medier for å skape en variasjon i inntrykk, og at det er positivt i seg selv å appellere til flere sanser enn bare hørselen.

Med tanke på det estetiske er Crowley opptatt av både hvordan mediebruken passer inn i gudstjenesten, så vel som at det som presenteres holder tilstrekkelig medieestetisk nivå. Og dette med behovet for tilstrekkelig kvalitet er det flere av respondentene som oppgir som begrunnelse for at mediebruken ikke er større enn den er. En respondent skriver: «Mennesker i dag er vane med at ting er forberedt, stilig og tidseffektivt – visuelle hjelpemidler er med på å virke til dette.»

Dette utsagnet kan forstås rent funksjonalistisk, men ordet 'stilig' innebærer også at det stilles kvalitetskrav til selve medieestetikken. Flere respondenter peker på at de mangler folk som har den rette kompetansen, og da velger de heller å la være frem for å presentere noe som de ikke oppfatter som godt nok. Denne holdningen er helt i tråd med Crowleys tanker, men samtidig så er både Crowley og Schultze opptatt av at ambisjonene ikke må legges så høyt at de i praksis blir uoppnåelige. Høy kvalitet er ikke det samme som perfektjonisme, og Crowley argumenterer for at produksjon av medieprodukter må vurderes på samme måte som andre elementer i gudstjenesten der det i mange menigheter er tradisjon for å slippe til tilstrekkelig dyktige amatører, f.eks. innen sang og musikk, selv om det som leveres ikke fullt ut kan sammenlignes med profesjonelt nivå. Crowleys argumentasjon tar utgangspunkt i liturgi-begrepet som betyr «arbeid av folket» og

mener derfor at «folket» også bør involveres i medieproduksjonen. Denne måten å tenke på passer godt inn i gudstjenester som fokuserer på menighetens deltakelse, men er kanskje ikke like relevant dersom det er kunnskapsformidling eller å skape et lavterskeltilbud for kirkefremmede som er målsettingen.

Det siste punktet i Crowleys rammeverk omhandler juridiske og etiske hensyn. Det mine respondenter særlig fremholder i forhold til dette er hvordan bruken av skjermer og digitale kommunikasjonsverktøy reduserer bruken av trykksaker, og følgelig er positivt i et miljøperspektiv. Andre etiske utfordringer, berøres ikke i respondentenes svar selv om flere oppgir at de av og til bruker lyd- og videoklipp, YouTube-filmer osv. i gudstjenestene. Det er da bare å håpe at de har kjennskap til regelverket for bruken av åndsverk.

Samlet sett så viser denne studien at presentasjonsteknologi er tatt i bruk i stor skala i kirke-Norge, og svarene som respondentene har gitt, tyder også på et reflektert forhold til hvordan teknologien skal brukes. Imidlertid er det verd å merke seg at det er på det funksjonelle planet at teknologien så langt har fått gjennomslag. Til en viss grad vektlegges det estetiske, men da utfra en tanke om at skjermene inngår i dekorasjonen i kirkerommet og således bør holde så god kvalitet som mulig. Bruken av digitale verktøy til å utvise kreativitet gjennom å skape kunst og sanselig opplevelse, synes å være svært begrenset. Det er derfor på sin plass å utfordre menighetene på dette området. Med tanke på potensialet som ligger i kunsten for å føre tilskuerne inn i nye tankebaner og åpne andre mentale rom, så er det ingen av respondentene som har gitt uttrykk for at dette er utprøvd i særlig grad selv om mange er

innom viktigheten av at gudstjenesten skal tale til menigheten gjennom flere sanser enn bare hørselen. Lykkes man med å skape denne typen opplevelse og innlevelse hos de som er til stede i kirkerommet, vil det også være formidlende, og dermed er vi tilbake igjen til en form for kommunikasjon, om enn på et annet nivå enn den rent funksjonalistiske tilnærmingen!

Konklusjon

Kirken var en gang toneangivende når det gjelder estetisk kreativitet både innen bildekunst og musikk, og det går an å stille spørsmål om hvorfor ikke kirken er der i dag. Det ligger langt utenfor rammene til denne studien å gi et svar på dette spørsmålet, men det kan likevel være nyttig å fremholde at bruken av skjermer og prosjektører ikke bare er et spørsmål om teknologien som sådan, men også om det er ønskelig med en arena der det kan utfoldes kreativitet i digitale former. Det bør gå an å se på datateknologien som en moderne versjon av malerpenslene, og at skjermene blir lerretet som kunsten utformes på. Med et slikt blikk vil det også kunne bli mer naturlig å vektlegge og verdsette det estetiske aspektet, ved siden av det rent praktiske. Hvis vi forfølger en slik tankegang er det likevel verd å påpeke at den sanselige opplevelsen i en viss grad preges av mediet, selv om innholdet er uforandret. Det er dette som gjør at mange hevder det er forskjell på å lese

bøker på papir versus å lese den samme teksten på en skjerm. Noen går enda lenger og beskriver en forskjell i opplevelsen av å lese en pocketbok sammenlignet med å lese den samme boken trykt på tykkere papir og bundet inn mellom stive permer. Det er følgelig heller ikke uten betydning for gudstjenesteopplevelsen om salmetekstene kommer opp på en skjerm, om sangene for gudstjenesten er trykket opp på papir og deles ut ved inngangen, eller om de møtebesøkende selv må finne frem tekstene i en salmebok, men akkurat hvordan opplevelsen blir påvirket bør undersøkes nærmere gjennom egne bruksstudier.

Formålet med denne artikkelen var å kaste lys over hvordan visuelle digitale uttrykksformer kan fungere i forhold til hva en gudstjeneste er ment å være, og som en hjelp til å studere dette definerte jeg fire konkrete spørsmål:

1. Hva er hensikten med en gudstjeneste?
2. Hvordan brukes presentasjonsteknikk i norske kirker og menigheter?
3. På hvilken måte kan presentasjonsteknikk bidra til å oppnå den ønskede hensikten?
4. I hvilke situasjoner eller på hvilke områder kan bruk av presentasjonsteknikk i en gudstjeneste oppleves som en distraksjon eller som et hinder for å nå gudstjenestens hensikt?

Jeg fant at det var tre hovedstrømninger blant svarene når det gjelder hensikten med en gudstjeneste. For det første var det fellesskapsaspektet ved at menigheten kommer sammen for å takke og tilbe Gud; for det andre var det et misjonerende formål gjennom å målrette samlingene mot et publikum som ikke allerede er en aktiv del av menigheten; og for det tredje var det opplæring i den kristne tro og lære.

Mange av svarene tyder på at respondene ønsker å oppnå flere av disse hensiktene i samme gudstjeneste, men at ett av formålene er mer fremtredende enn de andre.

På spørsmålet om hvordan presentasjonsteknikk faktisk benyttes, viser min studie at den mest vanlige bruken er å gjøre sang- og bibeltekster tilgjengelige for de tilstedeværende, men bruken omfatter også et spekter av andre bruksområder. Likevel er bruken i det alt vesentlig begrunnet pedagogisk eller funksjonelt, og i begrenset grad kunstnerisk. Med tanke på den omfattende bruken som kommer til uttrykk i denne studien, vil det være interessant å forske mer på hvor velfungerende dette faktisk er, og hvordan de tilstedeværende i kirkerommet reagerer på teknologiens bidrag til gudstjenesteopplevelsen. Da nærmer vi oss teologiens fagområde med overordnede spørsmål som hva som egentlig bidrar til å fullføre kirkenes oppdrag. Som nevnt innledningsvis er det god grunn for å anlegge også andre perspektiver enn de rent kommunikasjonsfaglige på bruken av teknologiske virkemidler i en gudstjenestesammenheng.

Det løftes frem at visuelle medier i en gudstjenestesammenheng øker menighetens deltakelse i sang og liturgi, og at tek-

nologien gjør det enklere å formidle kirkenes budskap på en pedagogisk velfungerende måte. Likevel vises det også til at teknologien skaper noen utfordringer. Dette gjelder særlig i kirkebygg som allerede er utsmykket med kirkekunst der skjermer kan oppleves som et fremmedelement så vel som i et konkurranseforhold til øvrige visuelle elementer. I tillegg til dette momentet, så fremheves det fra noen respondenter at de ønsker at gudstjenesten og kirkerommet skal representere noe annet enn hva som hverdagen ellers preges av. Derfor bør menigheten slippe å bli eksponert for de samme typene virkemidler som de ellers møter i skole- og yrkeshverdag.

Jeg åpnet denne artikkelen ved å referere til skjønnlitteraturen. For å vende tilbake til historien om Chase Falson, så sier han mot slutten av boken til sine venner hjemme i USA: «I wish you could have experienced with me the way architecture and painting and sculpture and music all led me into the presence of God.»⁵⁰

Bevisstheten om at alle sanseintrykk har betydning for erfaringen av gudstjenestens innhold, inkluderer også valg av presentasjonsteknologi og bruk av visuelle elementer i kirkerommet.

Noter

¹ *Norsk sammendrag*: Artikkelen belyser hvordan moderne presentasjonsteknologi er tatt i bruk i norske kirker og menigheter. Den baserer seg på et spørreskjema besvart av 715 kirkeledere, og praksisen som avdekkes drøftes særlig i lys av Eileen D. Crowleys rammeverk for 'liturgical media art'. Studien viser at presentasjonsteknologi brukes i et betydelig omfang, men hovedsakelig som praktisk, visuell støtte for kommunikasjonen. Artikkelen argumenterer for at det er et potensial for også å bruke teknologien til dekorasjon og til å skape sanselige opplevelser.

² Ian Morgan Cron, *Chasing Francis: a pilgrim's tale* (Grand Rapids, Michigan: Zondervan, 2013), 96–97.

³ Trevor C Williams, «A Changing Worship Experience: The Emergence of Media Technology and Contemporary Worship in an Evangelical Church» (Tallahassee, Florida, Florida State University, 2008), 3, http://purl.flvc.org/fsu/fd/FSU_migr_etd-0954.

⁴ Turid Sylte, «Kampen om alterveggen», *Strek*, 2017.

⁵ Ane Nydal, «Bør gå i ett med veggen», *Avisen Vårt Land*, 13. juli 2017.

⁶ Richard Ventura, «Three Digital Signage Trends in 2018 for Houses of Worship», åpnet 4. mai 2018, http://www.worshipfacilities.com/article/three_digital_signage_trends_in_2018_for_houses_of_worship.

⁷ Marshall McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man*, Repr, Routledge Classics (London: Routledge, 2010).

- ⁸ Neil Postman, *Technopoly: the surrender of culture to technology*, 1st Vintage Books ed (New York: Vintage Books, 1993).
- ⁹ Quentin J. Schultze, *High-tech worship? using presentational technologies wisely* (Grand Rapids, Mich: Baker Books, 2004).
- ¹⁰ Eileen D. Crowley, *Liturgical art for a media culture*, American essays in liturgy (Collegeville, Minn: Liturgical Press, 2007).
- ¹¹ Michael G. Bausch, *Silver screen, sacred story: using multimedia in worship* (Bethesda, MD: Alban Institute, 2002).
- ¹² Steven J. Koster, «Visual Media Technology in Christian Worship» (East Lansing, Michigan, Michigan State University, 2003), http://www.calvin.edu/cicw/resources/stories/visual_tech.pdf.
- ¹³ Williams, «A Changing Worship Experience: The Emergence of Media Technology and Contemporary Worship in an Evangelical Church».
- ¹⁴ Lars Lauvvik Ørland, «Forholdet mellom bruk av projektor i gudstjeneste og idealet om den fulle og aktive gudstjenestedeltakelse: Drøfting med utgangspunkt i empirisk undersøkelse av to gudstjenester», 2016.
- ¹⁵ Joshua Meyrowitz, «Images of Media: Hidden Ferment—and Harmony—in the Field», *Journal of Communication* 43, nr. 3 (1993): 55–66, <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01276.x>.
- ¹⁶ Stig Hjarvard, *En verden af medier: medialiseringen af politik, sprog, religion og leg*, 1. udg (Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2008).
- ¹⁷ Stig Hjarvard, red., *Medialisering: mediernes rolle i social og kultural forandring* (København: Hans Reitzel, 2016), 58.
- ¹⁸ Gunther R. Kress og Theo van Leeuwen, *Reading Images: The Grammar of Visual Design*, 2. ed., reprinted (London: Routledge, 2010), 201–3.
- ¹⁹ Gunnfrid Ljones Øierud, «Slik lyder Herrens Ord multimodalt – om multimodal meningskaping», i *Diskursanalyse i praksis – metode og analyse*, red. Tonje Raddum Hitching, Anne Birgitta Nilsen, og Aslaug Veum (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2011), 49–78.
- ²⁰ William A. Dyrness, *Senses of the soul: art and the visual in Christian worship*, Art for faith's sake series 1 (Eugene, Or: Cascade Books, 2008), 165.
- ²¹ William A. Dyrness, *Reformed theology and visual culture: the Protestant imagination from Calvin to Edwards* (Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press, 2004).
- ²² Joel Halldorf, «Bortom orden: Om bilder, ord och framtidens frikyrklighet», i *Läsarna i distraktionernas tid: bibel, kyrka och den digitala revolutionen*, Tro & liv skriftserie (del 1) (Marcus förlag, 2014), 169, <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:1317990/FULLTEXT01.pdf>.
- ²³ Hans Hodne, «Lavkirkelighetens estetikk – Kunst og utsmykning i bedehus og frikirker», i *Hellige hus: arkitektur og utsmykning i religiøs liv*, red. Pål Repstad og Elise Seip Tønnessen, 1. utgave (Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2013).
- ²⁴ Hodne, 128.
- ²⁵ Helje Kringlebotn Sødal, «Telt og tempel - Forsamlingslokaler i pinsebevegelsen», i *Hellige hus: arkitektur og utsmykning i religiøs liv*, red. Pål Repstad og Elise Seip Tønnessen, 1. utgave (Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2013), 142.
- ²⁶ Francis A. Schaeffer, *Art and the Bible* (Downers Grove, Ill: IVP Books, 2006), 20–30.
- ²⁷ Schaeffer, 24–25.
- ²⁸ Schaeffer, 20 og 33.
- ²⁹ Robert Brennehan og Brian J. Miller, «When Bricks Matter: Four Arguments for the Sociological Study of Religious Buildings», *Sociology of Religion* 77, nr. 1 (2016): 90, <https://doi.org/10.1093/socrel/srw001>.
- ³⁰ Alex Schwindt, «Modern Classic», *Church Production Magazine*, juli 2018, 51.
- ³¹ «Talking Jesus: perceptions of Jesus, Christians and evangelism amongst 11-18 year olds» (ComRes/Hope Revolution Partnership, 2017), 19, <https://www.hopetogether.org.uk/Publisher/File.aspx?ID=190758>.
- ³² Olivia Rudgard, «One in Six Young People Are Christian as Visits to Church Buildings Inspire Them to Convert», *The Telegraph*, 17. juni 2017, <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/06/17/one-six-young-people-christian-visits-church-buildings-inspire/>.
- ³³ Olav Skjevesland, *Invitasjon til praktisk teologi – En faginnføring* (Oslo: Luther, 1999), 129.
- ³⁴ Stephen Proctor, «Visual Worship», *Christian Media Magazine*, 8. mars 2013, http://christianmediamagazine.com/visual_worship/.
- ³⁵ Joel Pelsue, «Power of Beauty», *Arts & Entertainment Ministries* (blog), 26. februar 2015, <http://a-e-m.org/power-beauty/>.
- ³⁶ Evangelical Lutheran Church in America, red., *Principles for worship*, Renewing worship 2 (Minneapolis, MN:Augsburg Fortress, 2002), 85, https://download.elca.org/ELCA%20Resource%20Repository/Principles_for_Worship.pdf.
- ³⁷ Alf Gjøesund, «Prest Nekter Eldre Tv-Gudstjeneste», *Vårt Land*, 11. september 2011.
- ³⁸ Deena Yellin, «Skype Church: Houses of Worship Use Technology to Draw New Members», northjersey.com, 7. januar 2017, <https://www.northjersey.com/story/life/2017/06/30/houses-worship-use-technology-drawworshippers/3699300011>.
- ³⁹ Crowley, *Liturgical art for a media culture*, 59.
- ⁴⁰ Schultze, *High-tech worship?*, 79.

⁴¹ Marit Rong, *Det liturgiske møte. Språk og gudsmetaforer i Den norske kirkes høymesse* (Bergen: The University of Bergen, 2009), <https://bora.uib.no/handle/1956/3658>.

⁴² Martin Modéus, *Gudstjänstens kärnvärden*, 2019; Martin Modéus og Anita Hansen Engdahl, *Menneskelig gudstjeneste: om gudstjenesten som relation og ritual* (Frederiksberg: Alfa, 2007).

⁴³ Robert Eriksson, Joel Halldorf, og Åsa Molin, *Söndag: gudstjänst i en ny tid* (Örebro: Libris, 2015).

⁴⁴ Den norske kirke, «Hvorfor har vi gudstjenester?», Kirken.no, 6. mars 2015,

<https://kirken.no/nb-NO/kristentro/kristen-tro/sporsmal-og-svar/om-kirken/hvorfor-har-vi-gudstjenester/>.

⁴⁵ Bryan Patrick Babick, «The Mass Is Heaven on Earth», *The Roman Catholic Diocese of Charleston, South Carolina* (blog), åpnet 11. mai 2019,

<https://charlestondiocese.org/divine-worship-and-sacraments/articles/the-mass-is-heaven-on-earth/>.

⁴⁶ «Om Kraftverket», Kraftverket menighet, åpnet 5. mai 2019, <https://www.kraftverket.no/about>.

⁴⁷ Ørland, «Forholdet mellom bruk av projektor i gudstjeneste og idealet om den fulle og aktive gudstjenestedeltakelse: Drøfting med utgangspunkt i empirisk undersøkelse av to gudstjenester».

⁴⁸ «A Holy Experiment», *Christianity Today*, 23. september 2014,

<https://www.christianitytoday.com/pastors/2014/september-online-only/holy-experiment.html>.

⁴⁹ Aaron Niequist, *The eternal current: how a practice-based faith can save us from drowning*, First edition (Colorado Springs, CO: WaterBrook, 2018).

⁵⁰ Cron, *Chasing Francis*, 204.

Appendiks

På bakgrunn av funn og refleksjoner i artikkelen *Når skjermene inntar kirkerommet* kan følgende momenter være aktuelle å ta hensyn til for menigheter som vurderer å benytte digital presentasjonsteknikk i sine gudstjenester:

1. Hvilke deler av gudstjenesteopplevelsen er det ønskelig å styrke, og på hvilken måte kan presentasjonsteknologien bidra til dette?
2. Hvordan kan bruk av skjermbaserte fremvisninger samvirke med øvrige sanseinntrykk som skapes i gudstjenesten og kirkerommet?
3. Har menigheten tilgang på nødvendig teknisk og estetisk kompetanse til å forvalte de tekniske hjelpemidlene på en måte som løfter opplevelsen for de som er til stede?
4. Hvilke rutiner skal gjelde for kvalitetskontroll av det som skal fremvises?

- a. Språklig kvalitet – vær oppmerksom på at skrivefeil etc. skaper distraksjoner
- b. Estetisk kvalitet – brudd på grafiske konvensjoner trekker oppmerksomheten bort fra innholdet og over på selve fremvisningen
- c. Etisk kvalitet – hvem foretar en etisk vurdering av hva som kan vises eller ikke vises?
- d. Juridisk kvalitet – hvordan ivaretas opphavsrett etc.? Husk at både bilder, videoer og tekster normalt er beskyttet av åndsverksloven, og rettighetene forvaltes vanligvis av organisasjoner på vegne av den eller de som har skapt åndsverket
5. Hvordan balanseres hensynet til kvalitet med ønsket om å la talentfulle amatører få utfolde seg på et område som de har interesse for?